EDEBÎ ŞERH GELENEĞİMİZ İÇERİSİNDE "TASAVVUFÎ ŞİİR ŞERHLERİ"

Yrd. Doç. Dr. Ömür Ceylan

Sayfa: 891-895

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Şiir ağırlıklı bir karakter gösteren klâsik edebiyatımızın geçmişten günümüze intikâl eden mîrâsı içerisinde, akademisyenlerin ve ilgililerin iltifâtına mazhar olmak bakımından en şanslı metinler -tabîî olarak- manzûm edebî nev'ilerde kaleme alınmış olan eserlerdir. Bunda Şark-İslâm dünyasının köklü bir an'anesi olan, manzûmeleri toplayarak bir divan oluşturma yânî tedvîn geleneğine bağlı çalışma kolaylığının etkisinden söz edilebilirse de, gerçekte asıl sebep, Anadolu'da şekillenen Türk edebiyatında, nazmın nesir karşısındaki tereddütsüz üstünlüğü ve bu üstünlüğün hem sebebi, hem de sonucu olan câzibesidir. Nitekim bugün dünyanın pek az edebiyatında görülebilecek olan manzûm lûgat, biyografik eser ve emsâli diğerlerini bu câzibeye borçluyuz.

Fakat kütüphânelerin daha az mürâcaat edilen raflarını oluşturan mensûr eserlerin büyük çoğunluğu ilmî veya dînî muhtevâ taşımakla birlikte, edebî kıymeti hâiz olanlarının sayısı da az değildir. Bunlar içerisinde özellikle şiir şerhlerinin ayrı bir yeri vardır. Zîrâ şiir şerhleri, herkesçe bilinen ve bugün bizim için pek kıymetli olan muhtevâ zenginliklerinin yanı sıra, eski metinlerimize nüfûz ve onları tedkik etme metot ve gayretlerimize zemin/gelenek oluşturmaları bakımından da hayâtî öneme sâhiptirler. Şiir şerhleri bahsine geçmeden önce şerhin ıstılâhî mânâsını kazanma sürecini kısaca hatırlamak faydalı olacaktır.

Şerh

Lûgatler şerhin kelime karşılığını; açma, yarma, açıklama, genişletme, îzâh etme şeklinde kaydettikten sonra terim mânâsı olarak birbiriyle ilintili iki noktanın üzerinde dururlar; "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifâde ve nüktelerini açıklama, yorumlama1" ve bu yorum neticesinde kaleme alınan "açıklayıcı eser".2 Aslında her türlü açıklama ve yorumlama gayreti demek olan bu geniş anlam, şerhe; hâlihâzırda daha mevziî bir mânâya bürünen bir başka bildik ıstılâhın: tefsîrin hediyesidir. Daha önceleri her türlü metnin açıklanması karşılığında kullanılan tefsîr, vahyin inzâlinden sonra yalnız Kur'ânî bir ıstılâh hâlini alınca, önceki mânâ ufuklarını şerh kelimesine terk etmiştir.

Tefsîrin şerh üzerindeki etkisi yalnız mânâ ile sınırlı değildir. Keyfiyet îtibâriyle de büyük ölçekli bir benzerlik söz konusudur. Bursalı Mehmet Tâhir'in, Delîlü't-Tefâsîr adlı eserinde tefsîr ilminin kaynakları olarak belirlediği ilm-i sarf, lûgat, nahiv, ma'ânî, cedel, bedî', beyân, kırâat vb. ilim dallarından,3 manzûme şerhlerinde de -şârihlerin vukûfları nisbetinde- faydalanıldığı açıkça görülmektedir. Tefsîr, vahyi açıklarken esbâb-ı nüzûl veya nâsıh-mensûh gibi Kur'ân'a has bâzı ilimlerle bilgi zemînini genişlettiği gibi şerh de karşılaştığı metnin özelliklerine göre muhtevâ yelpâzesini alabildiğine renklendirebilir. Zîrâ şerh yalnız edebî metinlere değil, belki en az onlar kadar hadîs, fıkıh, kelâm, akâid, gramer, astronomi, aritmetik, geometri ve tıb sahasındaki eserlere de yazılmıştır. Bu sâha zenginliği bir terim çeşitliliğini de beraberinde getirmiş; hâşiye, hâmiş, ta'lîk, telhîs, tahlîl, te'vîl ve analyse kelimeleri küçük nüanslarla birlikte şerhin müterâdifleri olarak

kullanılmıştır. Çoğunlukla kitap ve risâle şeklinde te’lif edilen şerhlere kimi zaman derkenâr veya satır arası olarak da rastlamak mümkündür.

Türk Edebiyatı’nda Şerh

Çok yönlü bir yazım türü olarak şerhin Osmanlı bilim ve kültür coğrafyasında temâyüz ettiği en önemli mekanlar, hiç şüphesiz medreselerdir. Osmanlı medreselerinde sürdürülen eğitim ve ilim programlarında şerh türünde yazılmış eserlerin hissedilir bir ağırlığı vardır. Aritmetikte Bahâüddin Âmilî’nin Hülâsatü’l-Hesâb’ına, geometride Şemseddin Semerkandî’nin Eşkâlü’t-Te’sîs’ine, astronomide

Çağminî’nin el-Mülahhas fi’l-Hey’e’sine, tıpta İbni Sînâ’nın Kânûn’una, fizikte Esîrüddîn el-Ebherî’nin Hidâyetü’l-Hikme’sine ve Necmüddin el-Kâtibî’nin Hikmetü’l-Ayn’ına yazılmış şerhler uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.4

Ediplerimizin üç dilde ortaya koydukları dînî ve edebî şerhlerin sayısı ise günümüz şartlarında dahi tam bir bibliyografya oluşturmayı imkansız kılacak seviyededir desek mübâlağa yapmış sayılmayız. Sathî de olsa bir takım ön bilgilere ulaşmak amacıyla yalnız Türkçe kaleme alınmış şerhler üzerine yaptığımız bir bibliyografik araştırmadan şu neticeleri elde ettik: En fazla şerh edilen eserler: Kırk Hadis mecmûaları, evrâd mecmûaları, hilye-i nebî mecmûaları, Esmâ-i Hüsnâ risâleleri, Fıkh-ı Ekber, Fusûsü’l-Hikem, Mesnevî, Gülşen-i Râz, Bostân, Gülistân, Bahâristân; en çok şerh edilen kasîdeler: Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür’e, Kasîde-i Münferice, Kasîde-i Tâ’iyye, Mevlânâ ve Urfî’nin kasîdeleri; şiirleri en çok şerh edilen şâirler: Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbni Fâriz’dir. Şarihler arasında Şem’î Şem‘ullâh Prizrenî, Sûdî-i Bosnevî, Davud b. Muhammed Karsî, İsmail Hakkı Bursevî, Muhammed Vecîhî Paşa ve Müstakimzâde Süleymân Sâdeddin öne çıkarken, yazdıkları şerhlerle anılan Sarı Abdullah Efendi (Şârih-i Mesnevî) ve Sofyevîzâde Bâlî Efendi (Fusûs Şârihi) de bu vâdînin şöhretli isimleridir.

Türkçe Manzûme Şerhleri ve Şârihleri (Tasavvufî Şiir Şerhleri)

XIV. yüzyılla birlikte şekillenmeye başlayan Osmanlı edebî kültürünün, filolojik ve retorik gelişimlerini çok daha önceleri tamamlayarak ortak medeniyet nağmeleri terennüm etmeye başlamış olan Arap ve Fars edebî kültürlerinin tesiri altında kalması kaçınılmazdı. Bu tesir, bir yandan Arap ve Fars dilleriyle yazılmış devrin önemli eserlerinin harâretle okunması, bir yandan da Türk diliyle eserler ortaya korken müşterek bir ses, şekil, muhtevâ ve imaj kadrosundan istifâde edilmesi şeklinde kendini hissettiriyordu. Edebî an’anenin bu tabîî gelişiminin bir gereği olarak da ilk Türkçe şerhler, Arapça ve Farsça metinlere yazılmıştır. Dolayısıyla da şerh geleneğimiz daha çok çeviri amaçlı bir karakter arz etmektedir.

Şiir şerhleri için de aynı durum söz konusudur. İlk şerhler; Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbni Fâriz gibi şöhreti tüm İslâm coğrafyasını tutmuş olan şâirlerin şiirlerine yazılmıştır. Fakat edebî mahfillerde; Bürde, Bür’e, Münferice, Tâ’iyye vb. kasîdelerin şerhleri elden ele dolaşmakta iken, asıl mevzûları

olmamakla birlikte edebiyatla alâkalarını her zaman canlı tutmuş olan bir başka topluluk arasında da Türkçe manzûmeleri şerh etme teşebbüsleri görülmektedir. Tasavvuf erbâbının bedîî endîşeler gözetmeden, tasavvufî düşünceyi öğretmek ve yaymak amacıyla söyledikleri şiirler arasından şathiyyâne ve girift remizlerle örülü olanları, yine bu çevreye mensup şârihlerce aynı doğrultuda şerh edilmeye başlanmıştır. Müntesiplerin eğitimi amacıyla da kullanıldığını düşündüğümüz bu şerhler o derece benimsenmiştir ki, mutasavvıflar arasında tesis olunan Türkçe manzûmeleri şerh etme geleneğimizin, son asra gelinceye dek yine onlara münhasır bir edebî faaliyet olduğu müşâhede edilmektedir.

Bildiğimiz kadarıyla Türkçe şiirleri şerh edilen ilk şâir Yûnus Emre (ö.1320-21), en eski Türkçe manzûme şârihi ise Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'dir (ö.1544).5 Yûnus'a atfedilen;

"Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü

Bostan ıssı geld'eydür uğurladın kozumu"

matlâlı meşhur şathiyye, Şeyhzâde'nin yanı sıra Niyâzî-i Mısrî (ö.1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725) ve Ali Nakşibendî tarafından da şerh edilmiştir.6 Abdülhay Celvetî7, İ. Hakkı Bursevî8 ve Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendilerce9 (ö.1703) şerh edilen, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin;

"Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân arasında

Bakıcak dîdâr görünür ol şârın kenâresinde"

matlâlalı meşhur ilâhîsi de Yûnus'un şathiyyesiyle birlikte en çok şerh edilen manzûmelerden biridir. XVI. yy'ın meşhur mutasavvıflarından Şemseddin Sivâsî (ö.1597) de, Murâdî mahlasıyla şiirler yazan III. Murad'ın (ö.1595) Arapça ve Farsça birkaç gazeliyle birlikte;

"Terk eylemişim çü în ü ânı

Her tarz ile bulmuşum mekânı"

"Cân u cânânın arasın hall ider mi iftirâk

Sûretâ ızhâr ider ma'nîde olmaz yahşi bak"

"Ehli aşka oldu ey dil ibtidâ-yı sırr şart

Anlagıl meşrût-ı şartı intihâ-yı sırr şart"

matlâlı üç gazelini şerh etmiştir.10 Sivâsî'nin, III. Murad'a ait başka gazelleri de şerh ettiğini tahmin etmekteyiz fakat henüz ulaşamadık. Sirozlu Halvetî şeyhi Âyînezâde Muhammed Şemseddin Efendi (ö.1689), "Hazret-i Şârih" lâkabıyla tanınan ünlü Mesnevî şârihi İsmail Rüsûhî Dede'nin

(ö.1630); "Ey ki âlemden haberdârım diyen dünyâ nedür Bugünün yârını bilmezsin eger dün yâ nedür"11 matlâlı gazeli ile Çelebi Sultan'ın;

"Ey bilen Hakkun kelâmın evvel esmâsı nedür

Evvel esmâsın bilürsen söyle ma'nâsı nedür"12

matlâlı gazellerini, Kütahyalı Mustafa Azbî Baba (ö.1747) ise Niyâzî-i Mısrî'nin;

"Ezelden nâr-ı aşkla ben yana geldim cihân içre

Akıtdım niçe dem yaşlar gözümden tolu kan içre"13

matlâlı gazelini şerh etmiştir.

Yine XVII. asırda, yalnız şerh geleneğimizin değil

bütün bir Türk Edebiyatı'nın da en velûd müelliflerinden biri olan İ.Hakı Bursevî karşımıza çıkar. Bursevî, daha önce bahsettiğimiz Yûnus ve Hacı Bayram şerhlerinin yanı sıra yine Yûnus'un;

"Sıratdan gel sıfâta anda safâ bulasın

Hayâllere talma kim dosta mahrem olasın"14

"Yitürdüm Yûsuf'ı Ken'ân ilinde

Bulındı Yûsuf u Ken'ân bulınmaz"15

"Adım adım ilerü beş âlemden içerü

On sekiz bin hicâbı geçdim bir dağ içinde"16

matlâlı gazellerini, Âşıkpaşazâde'nin (ö.1484'ten sonra) Yûnus'a nazîre olan;

"Çıkdım bâdâm dalına anda yedim üzümü

Ol demde üzüm yedim ma'nî buldum sözümü"17

matlâlı şathiyyesini, Hayretî'nin;

"Sînemin bâğında bitmiş bir ağaçda dört dal

Biri elma biri hurma biri sükker biri bal"18

matlâlı ilâhîsini, Niyâzî-i Mısrî'nin;

"Müşkilim var size ey Hak dostları eyleñ reşâd

Kim sevâbın vire olsun Hak katında bermurâd”19

matlâlı gazelini, Bursalı Şeyh Sahfî’nin (ö.1733);

“Seyr eyledim cihânı halk bend ile giriftâr

Âzâdlar bölügünden yok dertlülere tîmâr”20

matlâlı şathiyyesini, Şeyh Abdurrahman Efendi’nin;

“Heft su’âlim var sana ey ârif-i esrâr-ı Hak

Cum‘ada ön îdde sonra hutbe okunmak nedür”21

beytiyle başlayan manzûmesini, Ahmed adlı bir şâirin;

“Diñler isen hâlimi eydeyim ey nev-civân

Lîk benim müşkilim eyleyivirgil iyân”22

matlâlı gazelini ve kendisine ait;

“Nedür Derviş Muhammed feyz-i Mevlâya müheyyâdır

Ne belki katre şeklinde görülmüş özge deryâdır”23

matlâlı 99 beyitlik kasîdeyi Kitâbü’l-Envâr adıyla şerh etmiştir. Bursevî’nin halîfelerinden Keşanlı Süleymân Zâtî Efendi (ö.1738’ten sonra) ise şeyhi Bursevî’nin;

“Bir elif bul mekteb-i irfânda evvel bâyı sor

Kad-hamîde eyleyip râ gibi andan bâyı sor”24

beytiyle başlayan Kasîde-i Ferîdesini ve Akkirmanlı Nakşî Efendi’nin (ö.1601/1602);

“Nedür cânâ bil ol söz kim hadîs ü hem degil Kur’ân

Tekellüm itmemişdür çün perî anı ne hod insân”25

matlâlı muammâsına şerh yazmıştır. Bir diğer XVII. yy. şârihi de Edirne Gülşenî şeyhi Hasan Sezâî Efendi’dir (ö.1744). Sezâî Efendi, Niyâzî-i Mısrî’nin;

“Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir ân görür

Herkes görür kendi yüzün ger yahşi ger yaman görür”26

matlâlı gazelini şerh etmiştir. Bu asrın en önemli şârihlerinden birisi de hiç şüphesiz Salâhaddîn-i Uşşâkî’dir (ö.1782). Uşşâkî, Eşrefoğlu Rûmî’nin (ö.1469/1470);

“Tecellî şevki dîdârın beni mest eyledi hayrân

Ene’l-Hak sırrını cânım anınçün itmedi pinhân”27

matlâlı şathiyyesini, Niyâzî-i Mısrî’nin;

“Habs içün geldi gelür ıtlâk içün fermân bana

Evvelî kahr âhirî ihsân ider sultân bana”28

“İki kaşın arasına çekdi hatt-ı istivâ

Alleme’l-esmâyı ta‘lîm itdi ol hatdan Hudâ”29

ve

“Ahvâl-i ser-encâmım bu sâate irince

Diyem sana icmâlin tâ gâyete irince”30

matlâlı gazellerini, Üsküdarlı Nasûhî Efendi’nin (ö.1717);

“Ol nedür kim eylese ikrâr anı müşrik olur

Bu aceb kim itse inkâr şübhe yok mülhid olur”31

beytiyle başlayan nutkunu, Âşık Ömer’in (ö.1707);

“Sînemin bâğında bitmiş bir ağaçda iki dal

Biri alma biri hurma biri sükker biri bal”32

matlâlı nutku ile;

“Gûşunu benden yana tut sözlerim femden çıkar

Başına aklın yâr ise gönlünü kemden çıkar

Ârif-i billâh gerekdir bilmege dört cevheri

Üçünü kılsam beyân herbirisi mimden çıkar”33

dörtlüğüyle başlayan lûgazini ve İ. Hakkı Bursevî’nin;

“Katre-i hûn-ı ciger deryâ-yı şîr olmak neden

Âb-ı okyânûsdan katre kesîr olmak neden”34

matlâlı gazelini şerh etmiştir. Edremidli Müridzâde Mustafa Aczî Ağa (ö.1866) da Niyâzî-i Mısrî’nin;

“Her neye baksa gözün bil sırr-ı Sübhân andadır

Her n’işitse kulağın ma‘nî-i Kur’ân andadır”

matlâlı gazeli ile kendisinin;

“Sîneden müjgân okun yâr çekmesin

Dergeh-i ağyâra kanım dökmesin”

matlâlı gazeline şerh yazmış ve bu şerhler ölümünden altı yıl sonra dîvânıyla birlikte basılmıştır.35 Tasavvuf ve tarikatler târihine dâir şimdiye kadar yazılmış en geniş eser olan Tibyânü Vesâ’ili’l-Hakâyık müellifi Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi (ö.1882) de XIX. yy.’ın şârihleri arasındadır. Harîrîzâde, Niyâzî-i Mısrî’nin;

“Ben sanırdım âlem içre bana hiç yâr kalmadı

Ben beni terk eyledim gördüm ki ağyâr kalmadı”

“Bilenler vech-i cânânı bu cism ü cânı neylerler

Görünse şemsin envârı meh-i tâbânı neylerler”

“Tâlib-i Hakkın devâsız dertdürür sermâyesi

Anın içün âh ü zâr olur hemîn hem-sâyesi”

matlâlı gazelleri ile, Hasan Sezâî Efendi’nin;

“Âdem hemîn bu bezm-i dilârâya bir gelir

Sırr-ı cemâl-i yâri temâşâya bir gelir”

beytiyle başlayan gazelini şerh etmiştir.36 Selânikli Şeyh Ali Urfî Efendi (ö.1887), Üftâde Mehmed Muhyiddin Efendi’nin (ö.1583);

“Yine duş oldu gönül yârin cemâli şem‘ine

Götürüp yüzden nikâbı gark olup envârına”

ve

“Aslını bilen kişi itmez bu yollarda karâr

Anın içün mâsivâdan bu göñül eyler firâr”

matlâlı iki gazeline;37 Cabbarzâde Arif Bey, Sünbül Sinan Efendi’nin;

“Gel ey sâlik diyem bir söz ki hakdur

İşidir hakkı şol kim hakkulakdur”38

matlâlı ilâhîsine, Seyyid Ali Şermî ise İdrîs-i Muhtefî’nin (ö.1615/1616);

“İşbu deme irince üç kez doğdum âneden

Bunca yavru uçurdum nice âşiyâneden”39

matlâlı şathiyyelerine şerh yazmışlardır. Kendi manzûmesini şerh eden son şârihimiz Süleymâniyeli Nâcim Abdurrahman Efendi (ö.1894) de;

“Biz âyineyiz sûret-i lâhût-nümâyız

Biz mazhar-ı eltâf-ı Hudâ müşt-i gedâyız”

matlâlı gazelini şerh ederek Hüviyyet-i Sübhânî ve Mâhiyyet-i İnsâniyyeye Dâir Risâledir adı altında bastırmıştır. Nakşî’nin üç, Şeyhî’nin bir gazeli40 ile Aziz Mahmud Hüdâî41 (ö.1623) ve Sun’ullâh Gaybî’nin42 (ö.1663) birer mesnevîsine yazılmış şerhlerin şârihleri hakkında ise adları dâhil hiçbir bilgimiz yoktur. Esîrî43 ve Bursevî’nin44 Muhammediye, Seyyid Muhammed Nûrü’l-Arabî’nin Dîvân-ı İlâhiyât45 ve Hüseyin Vassâf Bey’in Vesîletü’n-Necât46 şerhleri ise münferid manzûme değil de müstakil eser şerhleri olmaları îtibâriyle diğerlerinden ayrılırlar.

Nâdir de olsa başka eserler arasında manzûme şerhlerinin yapıldığını bildiğimiz gibi, manzûme şerhi olup değişik adlarla basılmış ya da kütüphâne kayıtlarına geçmiş eserler olduğunu da tahmin etmekteyiz. Ayrıca, Osmanlı Müellifleri ve Son Asır Türk Şâirleri gibi antolojik kaynaklar sâyesinde varlıklarından haberdar olduğumuz fakat henüz ulaşamadığımız birtakım şerhlerin de bulunduğunu hemen ekleyelim. Son olarak da Tâhir Olgun’un muhtelif mecmûalarda yayınladığı ve müsveddeleri Süleymâniye Kütüphânesi’ne bağışlanmış olan şerhleri, tasavvufî muhteva taşımamakla birlikte Türkçe manzûme şerhleri olmaları bakımından, burada zikretmekte fayda vardır.47

Muhtevâ ve Metot YönündenTasavvufî Şiir Şerhleri

Konunun etraflıca şekillenmesi amacıyla tasavvufî şiir şerhlerinin muhtevâ ve metot özelliklerini ana hatlarıyla özetlemeye çalışacağımız son bölüme, orijinal şerh metinlerinden kısa bir alıntıyla başlayacağız. XIX. yy. şârihlerinden Müridzâde Mustafa Aczî’nin kendi gazelini şerhinden:

Beyt:

“Sîneden müjgân okun yâr çekmesün

Dergeh-i ağyâra kânım dökmesün”

“Sîne”den murâd göñüldür. “Müjgân oku”ndan murâd nazar-ı hidâyet ve tecellî-i irâdîdür ki kalb-i mü’mine ilkâ olan muhabbet-i Mevlâdur. Kalb-i mü’minde muhabbete, sûfiyye tecellî-i irâdîdür dirler. Buyurmuşlar ki; Allâh sübhânehu ve te‘âlâ hazretleri bir mü’min bendesini tabakât-ı velâyet-i hâssa ehline irişdirüp ilhâk buyurmak murâd itdükde ibtidâ ol bendesinüñ göñlüne sıfat-ı irâdetiyle tecellî ider ve hemân ân ol bendenüñ göñlünde muhabbet-i Mevlâ zuhûra gelüb gitdikçe tezâyüd iderek ol bende bî-karâr olup taleb-i Hak derdine düşer…

“Dergeh-i ağyâr”dan murâd dâm-ı mâsıvâdur; kişi nakş u tahvîle aldanup meftûn olup bağlanup vâdî-i heyhâtda kalmakdur. Zîrâ mâ-sivâ fi’l-hakîka ‘adem-i asliyyesi üzre sâbitdür. Nitekim “leyse fi’d-dâreyni ğayrühü’d-Deyyâr” [Her iki evin (dünyanın) içindeki de ev sahibinden (Allah’tan) başkası değildir.] buyurulmuşdur. Ve dahi mâ-sivâdan murâd menba‘-ı fitne olan eşyâdur ki ta‘dâd olunur: nisvân ve hayırsız evlâd ve altun ve gümüş ve hayvânât ve hırâset ve iştiğâl-i muttasıldur ki kuttâ‘-ı tarîk-i Hakdur ve cümlesi hayât-ı dünyânıñ metâ‘ıdur. Hayât-ı dünyâ zâ’il oldukda cümlesi elden çıkar. Devlet-i bâkîye ancak hüsnü’l-me’âbdur ki ‘indallâh mevcûddur. “Kan”dan murâd şiddet-i giryeden dökilen göz yaşıdur…

Bu kısa alıntıdan da anlaşılacağı üzere şerhlerin muhtevâsını belirleyen hâkim unsur tasavvuftur. Şiirin nâzır olduğu düşünülen tasavvufî dünya anlatılırken, tasavvufî terminoloji yoğun bir şekilde kullanılır. Yorumlar çoğunlukla lafzan ya da mânen yapılan âyet-hadis iktibasları ve tasavvufun temel kaynaklarından Arapça alıntılarla desteklenir. Şârihlerimizin; sarf, nahiv ve belâğat dışında tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, hikmet, ilm-i tencîm, tıb, kimyâ, ilm-i tâbîr-i rüyâ ve ebced-muammâ gibi çok çeşitli ilim dallarında bilgileri vardır ve şerh sırasında bu ilimlerden fi‘len istifâde ederler. Şerhlerin birçoğunda şârihin manzûmeyi niçin şerh ettiğini anlattığı sebeb-i teşrîh denilebilecek bölümler bulunur. Açıklama sırasında sık sık üç dilde manzûm iktibaslar yapılır. Çoğunlukla şâir olan şârihlerimiz kendi şiirlerinden de alıntılar yaparlar. Sözlü ve yazılı şark edebî geleneğinin büyük bir bölümüne kaynaklık eden kıssa ve menkıbeler şerhlerde de önemli bir yer tutar. Peygamber, Dört Halîfe ve ashâb-ı kirâm kıssaları, sûfî menkıbeleri, esâtirî mâceralar ve halk hikâyeleri hemen bütün şârihlerin tahkiye malzemeleridir. Kaziyye, fehvâ, mantûk, mefhûm, darb-ı mesel ve kelâm-ı kibâr adlarıyla takdim edilen çok sayıda kalıp ifâde kullanımı, ortak bir üslûp özelliği olarak karşımıza çıkar. Şerh sırasında şâirin hayatı ile bir takım bilgilerden yola çıkılarak şiirin mânâsı kavranmaya çalışılır. Şârih kendisine ve çoğunlukla başkalarına ait her türlü eserden alıntılar yapar ve göndermelerde

bulunur. Bu işlem bâzan cilt ve sayfa numarası verecek kadar ciddiyetle uygulanır. Manzûmeyle alâkalı ya da alâkasız birçok konu muhâkeme edilir, tenkîde tâbî tutulur. Buna manzûmenin metni de dâhildir. Kimi zaman şerh edilen şiirin varsa farklı varyantları söz konusu edilir, kimi zamansa istinsah hatâsı bahânesiyle metin tâmirine girişilir. Tarikat içi eğitim amacıyla da kullanıldığı için umûmiyetle vaaza yakın bir anlatım tarzı benimsenir. Konuların îzâhı sırasında sık sık didaktik örneklendirmeye ve soru cevap yöntemine başvurulur.

Netice îtibâriyle klâsik şerhlerimiz; günümüzde metin tespiti, metin tedkiki, metin şerhi, metin îzâhı, metin şerhi ve îzâhı, metin îzâh ve şerhi, metin tahlili, metin tenkidi, metin çözümlemesi, metin açımlaması, metin eleştirisi vb. terimlerle ifâde edilen metin incelemelerinin hemen tamamını kendi şartları dâhilinde ihtivâ eden fevkalâde önemli kaynaklarımızdır.

1 Hüseyin Kâzım Kadri; Büyük Türk Lûgati, C. III, İstanbul 1943, s. 217.

2 Carra de Vaux; "Şerh" mad., İA, C. XI, İstanbul 1979, s. 429.

3 Bkz. Bursalı Mehmet Tâhir; Delîlü't-Tefâsîr, Hilâl Matbaası, İstanbul 1324.

4 Bkz. Cevat İzgi; Osmanlı Medreselerinde İlim I-II, İz Yayınları, İstanbul 1997.

5 Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'den 32 yıl önce vefât eden Sivrihisarlı Şeyh Haliloğlu Baba Yusuf'un bir Yunus şathiyyesini şerh ettiği söyleniyorsa da bu şerhe henüz ulaşılamamıştır.

6 Neclâ Pekolcay-Emine Sevim; Yûnus Emre Şerhleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

7 İ. Ü. Ktp. TY. 9771; Tak. Ata. Ktp. Osman Ergin 997/2.

8 Sül. Ktp. Esad Ef. 1521, Hâlet Ef. 724/1, İbrahim Ef. 374, Pertev Paşa 637, Mihrişah Sultan 189, Bay. Dev. Ktp. Genel 3506; Atıf Ef. Ktp. 1414, 1420.

9 Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 145/2.

10 Sül. Ktp. Serez 2578/8.

11 Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 1464.

12 Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 1464.

13 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 3056.

14 Sül. Ktp. Esad Ef. 1521, Hâlet Ef. 724.

15 Millî Ktp. 392.

16 Amil Çelebioğlu; "Yûnus'un Bir Şiiri'nin Şerhi", Yûnus Emre Sempozyumu Bildirileri M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul 2 Mayıs 1991), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1992, s. 73-82.

17 Sül. Ktp. Esad Ef. 1521, Hâlet Ef. 724; Bay. Dev. Ktp. 3506; Atıf Efendi Ktp. 1414, 1420.

18 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 2749/10, H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 469/9, 472/2, 476/2.

19 Sül. Ktp. Hâşim Paşa 27.

20 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 2537/6.

21 H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 469/1.

22 Sül. Ktp. Esad Ef. 1521, Hâlet Ef. 385, 724, Mihrişah Sultan 189; H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 471.

23 H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 465, 466, 472; Sül. Ktp. Mihrişah Sultan 189, Pertev Paşa 258, Fatih 2652; İ. Ü. Ktp. TY. 2301; Millet Ktp. Şer'iyye 1228, 1328.

24 Sül. Ktp. Hâşim Paşa 35.

25 H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 592/1.

26 Şahver Çelikoğlu, Dîvân Sezâyî-i Gülşenî, Yazı Yay., İstanbul 1985; Sül. Ktp. Hâlet Ef. 681/2.

27 Sül. Ktp. Uşşâkiye Tekkesi 108; Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 997/1.

28 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 3917, Pertev Paşa 633, M. Hâlid Ef. 459.

29 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 3917, Pertev Paşa 633, M. Hâlid Ef. 459.

30 Sül. Ktp. Pertev Paşa 633, M. Hâlid Ef. 459; Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 145.

31 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 2684, Hâlet Ef. 730.

32 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 2684, Hâlet Ef. 730.

33 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 2684; Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 145.

34 Sül. Ktp. Uşşâkiye Tekkesi 108, Atıf Ef. 2122.

35 Dîvân-ı Edremidî Müridzâde Mustafa Aczî Ağa, Mekteb-i Sanâyi' Matbaası, İstanbul 1873.

36 İ. Ü. Ktp. TY. 263.

37 H. Selim Ağa Ktp. Hüdâî Ef. 658.

38 Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 1146.

39 Sül. Ktp. Nâfiz Paşa 419.

40 Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 283.

41 H. Selim Ağa Ktp. Kemânkeş 459.

42 Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. 1990.

43 İ. Ü. Ktp. TY. 2450.

44 Bulak, 1256.

45 Bay. Dev. Ktp. K. 105764/4; Tak. Ata. Ktp. O. Ergin 240; Seyyid Muhammed Nûrü’l-Arabî; Niyâzî-i Mısrî Dîvânı Şerhi, Hzl. Mahmut Saadettin Bilginer, Esma Yay., İstanbul 1982.

46 Sül. Ktp. Yazma Bağışlar 2315.

47 Sül. Ktp. F. S. Türkmen 79, 88, 91, 92, 93, 94.